

Розділ 1

ВІТЧИЗНЯНА ДОШКІЛЬНА ОСВІТА: ІСТОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 373.2.015.3:316.61

РОЛЬ ГРИ У СОЦІАЛЬНОМУ СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Курінна С.М., Любчак В.О.Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

У статті представлено теоретичний аналіз процесу гри у соціальному становленні особистості дошкільника. Розкрито теоретичні аспекти гри як засобу соціалізації дитини дошкільного віку. Визначено види дитячих ігор соціальної спрямованості. З'ясовано роль сюжетно-рольової гри в процесі соціального становлення особистості. Сюжетно-рольову гру потрактовано як активну форму поведінки дошкільника, що має соціалізаційний ефект, і залежить від світогляду дитини.

Ключові слова: соціалізація, соціальне становлення особистості, гра, сюжетно-рольова гра, дитина дошкільного віку.

Постановка проблеми. У світлі сучасних перетворень дошкільна освіта опановує новий соціо-культурний простір, що відрізняється інноваційністю та інтеграційністю. Він не просто кардинально змінює форми, методи навчання, реалії взаємин суб'єктів навчального процесу, він вимагає принципового оновлення сутності важливіших понять і категорій дошкільної педагогічної науки.

Суть освіти і місія педагога в ній усвідомлюється як сприяння формуванню особистості людини, його ефективній соціалізації, соціальному становленню образу власного Я шляхом привласнення культурних здобутків за допомогою різних навчальних засобів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Тема гри як способу життя дитини, засобу її реалізації, гри, різної за видами, характером, способами організації й перебігу завжди буде актуальною в життєдіяльності дітей. Грі присвячені трактати, численні наукові праці (дисертації, монографії, статті), методичні розробки. Дослідження гри у сучасних умовах здійснюється в достатньо широкому проблемному колі (Л. Артемова, Ю. Богінська, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Кудикіна, Н. Лисенко, Т. Поніманська, А. Сазонова, Г. Тарасенко). І все ж таки відчуваємо, що ця тема залишається відкритою.

Гра посідає центральне місце в організації життєдіяльності дітей у дошкільному закладі. Гра насичує кожен день, кожную вільну від організованого процесу хвилину життя дошкільника. Гра є однією з найпродуктивніших форм навчання і розвитку дітей. Проте дорослі не завжди коректно визначають свою роль, своє

місце в дитячій грі, намагаючись нав'язати малюкам власні сюжети і правила. Водночас гру в жодному разі не можна й ігнорувати, необхідно навчитися розумно нею керувати, стимулювати ігрову діяльність дітей, забезпечити її організацію.

На думку Г. Тарасенко гра є діяльністю в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення і засвоєння дітьми соціального досвіду, в якому уможливлене самокерування поведінкою [9].

Мета нашої статті полягає у з'ясуванні місця та ролі гри, як чинника соціального становлення особистості дитини у дошкільних навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року [8] підкреслюється, що ключовими концептуальними та ціннісними орієнтирами сучасної дошкільної освіти виявляється соціальний розвиток особистості як суб'єкту культури, її самодетермінація у становленні «дитина» – «соціум».

Соціалізація – складний процес соціального розвитку особистості, який передбачає поступове входження й орієнтування в суспільстві, системі соціальних ролей, формування самосвідомості, становлення соціальної ідентичності особистості. Оскільки соціалізація – двосторонній процес, вона охоплює: з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, в систему соціальних зв'язків, а з іншого боку, – активне відтворення цієї системи індивідом у його діяльності (В. Москаленко) [7]. Науковці визначають, що оптимальна інтеграція людини із соціумом

визначається не тільки генетично переданою інформацією, а й стає можливою внаслідок набуття знань і досвіду (Б. Ананьев, Л. Божович, І. Зязюн, І. Кон, О. Кононко, О. Леонтьєв, В. Мухіна, В. Чудновський). Зміст соціалізації визначається, з одного боку, всією сукупністю соціальних впливів світового рівня культури, загальнолюдських цінностей; з іншого – ставленням до цього самого індивіда, актуалізацією особистого «Я», розкриттям власного творчого потенціалу. Соціалізація відбувається у взаємодії з великою кількістю різноманітних умов або чинників, груп, організацій, агентів, за допомогою різних механізмів, з поміж яких С. Литвиненко, В. Ямницький виокремлюють традиційний, інституційний і міжособистісний [3].

Слід зазначити, що через сукупність механізмів соціалізації засвоюються норми, еталони поведінки, погляди для сім'ї та найближчого для дитини оточення, відбувається накопичення знань і досвіду соціально прийнятної поведінки у взаємодії дитини з різними соціальними інститутами, в межах дитячої субкультури та у процесі спілкування дитини з особами, які для неї є суб'єктивно значущими.

Відтак, очевидна необхідність оцінки об'єктивних та суб'єктивних детермінант, що впливають на процес соціалізації дитини дошкільного віку.

Гра є найбільш природним соціальним середовищем у якому відбувається процес соціалізації дитини. Значення гри в соціалізації особистості дитини визначається тим, що дитяча гра розглядається як форма включення дитини у світ людських дій і відносин (Л. Варяниця) [4]. Гра, що виникає на такому щаблі розвитку, коли високорозвинені форми праці унеможливають особисту участь у ній дитини, тоді як умови виховання формують у неї прагнення до спільної діяльності й життя з дорослим.

«Гра – це така діяльність, у якій відтворюються соціальні стосунки між людьми поза умовами безпосередньо утилітарної діяльності» [5].

Відомі педагоги (К. Ушинський, Ж. Піаже, К. Гарві, Є. Шварцман) та психологи (Д. Ельконін, Л. Виготський, Д. Мід) стверджують, що дошкільний вік – це особливий період життя дитини, протягом якого провідною діяльністю є гра. Існує багато наукових концепцій які визначають природу, структуру та зміст гри. Відповідно до цих концепцій можна визначити три основні напрями досліджень дитячої гри – у контексті когнітивного розвитку (Ж. Піаже, Г. Фейн), соціального розвитку (присвоєння соціальних форм поведінки) і розвитку афективно-мотиваційної сфери особистості.

Ідеї фундатора когнітивної концепції розвитку Ж. Піаже [10] розкривають гру крізь призму дитячого мислення. Він наголошував: гра – природна, і ґрунтується на активності дитини дошкільного віку, а розвиток її відбувається спонтанно, відповідно до інтелектуального дозрівання. Положення теорії гри Ж. Піаже знайшли подальше відображення у наукових працях дослідників за такими напрямками: специфіка ігрової дії й характер предметного заміщення в грі, характеристика та зміст ігрових ролей (К. Гарві, Є. Шварцман [13]), ряд праць

присвячені генезису гри під впливом соціокультурних чинників.

На проблематику сучасних закордонних досліджень гри вплинула психоаналітична теорія та її різновиди. Якщо в межах когнітивного підходу гра розглядається як проекція інтелекту, що розвивається, то з погляду психоаналізу, – гра є відбиттям стадій розвитку глибинних мотиваційних структур і їх зіткнення з конфронтаційними вимогами суспільства (З. Фрейд, Е. Еріксон) [11].

З. Фрейд розглядав дитячу гру як проективну й катарсичну активність дитини. З одного боку, у грі дитина віддзеркалює власні переживання, афекти, пов'язані із блокуванням споконвічно властивої їй потреби у задоволенні, на інших індивідів та предмети; з іншого боку, – у грі діти моделюють складні життєві ситуації, проживають їх і управляють ними (тобто гра є захисним механізмом особистості) [11]. Е. Еріксон поширює трактування фрейдівських ідей і переходить до розгляду гри, як здорової активності, що відбиває характеристики особистості дитини. Це спонукало до широкого використання дитячої гри (особливо гри з ляльками як персоніфікованими образами людей) у дослідженнях особливостей особистості дітей у різних культурах, для вивчення різних афективно-особистісних показників – агресивності, її зв'язків із статтю і віком, ідентифікації з батьками. Отже, гра використовувалася як контекст для вивчення інших аспектів поведінки дитини.

У центрі уваги науковців, що вивчають гру як соціальний феномен виокремлюються два дослідницьких напрями: соціальний зміст дитячої гри й ігрова взаємодія дітей (так звана соціальна гра).

Вивчення соціального змісту гри з'явилось із виникненням уявлень про неї як соціалізований механізм, основними функціями якого є залучення дитини до культури, виховання особистості як гармонійної частини «суспільного організму».

Одним з перших таких функціональних підхід до дитячої гри розробив Д. Мід [6]. Для нього дитяча гра виступала і моделлю соціальної взаємодії, і засобом засвоєння соціальних установок, що створюють умови для соціального становлення особистості. Первинні соціальні установки виникають у вільній рольовій грі дитини. Більш складні, генеровані соціальні установки виникають у грі шляхом ускладнення її структури, що пов'язані з урахуванням різних рольових позицій. Крізь генеровані соціальні установки (які є індивідуальним відбиттям загальних зразків соціальної або групової поведінки) здійснюється активне засвоєння дитиною соціального досвіду.

Ці положення дали поштовх для подальшого дослідження соціальної спрямованості гри та вивчення характеру ігрової взаємодії дітей у зазначеному процесі. Так, одні науковці розглядають гру, як механічний процес накопичування дитими умінь та зразків дорослої поведінки (Т. Шибутані) [12], інші – зосереджують свою увагу на виявленні ігрових переваг хлопчиків та дівчаток. Нав'язування статево-рольової поведінки у грі відбувається під тиском суспільства, через вибір дорослими відповідних іграшок та їх реакцію на зміст гри дітей [3]. Є. Шварцман аналізує гру з позиції взаємодії культури та змісту гри. Дослідниця стверджує, що засвоєння соціаль-

них ролей відбувається за допомогою особливих форм: перекручування, висміювання, гротескної зміни, а не лише через їх пряму імітацію [13]. Вона вважає, що це сприяє вивченню специфіки ігрової змісту, зокрема специфіки ігрової ролі, стосовно соціального контексту.

Інший напрям дослідження гри у соціальному становленні особистості пов'язаний із вивченням взаємодії дітей у спільній грі. У більшості наукових робіт досліджується соціальне пристосування до партнерів у спільній грі, виокремлюються різні типи соціальних реакцій (агресивні, дружні та ін.), типи соціальної взаємодії в грі (обмін іграшками, фізичний контакт, бесіда та ін.) [3]. Зовнішні характеристики взаємодії дітей у грі використовувалися М. Партен у розробці широко відомої нормативної шкали соціальної взаємодії в грі та визначенні вікових меж спільної гри. Шкала включає шість послідовних щаблів соціальної гри: незайнятість, одинока гра (2-2,5 року), діяльність спостереження, паралельна гра (2,5-3,5 року), асоціативна гра (3,5-4,5 року), кооперативна гра (після чотирьох років).

Результатом аналізу різних підходів розвитку дитячої гри є наступний висновок: на сучасному етапі посилюється тенденція погляду на гру як на проекцію психічних структур дитини, що спонтанно розвиваються (когнітивний підхід та психоаналіз) та механічного підходу до гри як безпосередньої проекції соціуму на поведінку дитини. Отже, ми припускаємо, що педагог може опосередковано впливати на процес соціалізації за допомогою ігор соціальної спрямованості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав можливість визначити види ігор, які найбільш суттєво впливають на процес соціального становлення дошкільників: рольова гра, режисерська гра, дидактична гра, гра-стратегія. Рольова гра – це активна форма експериментальної поведінки, що має соціалізаційний ефект, і залежить від світогляду того хто грає, або є учасником гри (С. Шмаков). Сюжетно-рольова гра виникає тоді, коли дитина вміє будувати сюжет і керувати обраною роллю. Саме цей вид ігрової діяльності Д. Ельконін вважав основним, а всі інші ігри – похідними [14]. Він вважає, що саме у сюжетно-рольовій грі відбувається первинна емоційно-діюча орієнтація в змісті людської діяльності, виникає усвідомлення свого обмеженого місця в системі відносин і потреба бути дорослим. Саме завдяки сюжетно-рольовій грі особистість вчиться усвідомлювати себе і керувати собою. У сюжетно-рольовій грі дитина водночас займає дві позиції: учасника гри та керівника гри. На думку Л. Виготського «дитина плаче, як пацієнт і радіє, як гравець».

В основі рольової гри звичайно лежить міжособистісна, колізійна ситуація. Учасники гри приймають на себе ролі й у процесі діалогового спілкування намагаються розв'язати конфлікт. Хоча дії гравців не регламентуються й формально вільні від правил, сюжет гри може містити загальні вказівки про форму реалізації або по-

дання рішення, а сама гра завжди містить «приховані» правила.

Такими правилами слугують вказівки основних рольових характеристик, посадового положення відповідно до ролі, рольові прототипи або їхнє загальноприйняте трактування, етичні й службові правила поведінки. Усе це накладає на учасників вимоги гри, від виконання яких багато в чому залежить кінцевий результат їхньої участі в ігровому полі. Водночас, за умови відсутності формальних правил, ці рольові характеристики частково виконують цілеспрямовану функцію, визначаючи можливі варіанти дій гравця.

Основне значення в рольовій грі мають дії учасників. Підсумковий рефлексивний аналіз дій дошкільників може нести дидактичний або психологічний вплив, виступаючи складовою частиною ігрової структури. Така форма реалізації рольових ігор широко використовується при проведенні психологічного й соціально-психологічного тренінгу, а також може бути ефективним психотерапевтичним засобом. Стосовно виховного процесу дошкільного навчального закладу, можна говорити про ігри-драматизації, театральні, вільні, природні, інсценування та інші.

Наведемо приклади ігор соціалізаційного спрямування, визначаючи їх виховні можливості.

Гра «Гірська доріжка». Мета цієї гри полягає у навчанні дітей співпраці та взаємодії. Ця гра розрахована на дітей віком 5-6 років, які вже мають деякий досвід у спілкуванні з однолітками. Суть цієї гри полягає у наступному: гравцям необхідно перевтілитися у скелелазів та перейти через величезну прірву. Діти об'єднуються у пари та намагаються перейти цю прірву по вузькій стежці.

Після гри вихователь проводить бесіду-аналіз, у якій обов'язково приймають участь діти. Разом вони визначають яка пара пройшла стежинкою краще та хто придумав найкращий варіант пересування. У результаті такої гри діти повинні дійти висновку, що тільки допомагаючи один одному можна подолати труднощі.

Наведемо кілька прикладів для дітей 3-5 років.

Гра «Подорож до крамниці» (музею, кінотеатру, лікарні, дошкільного закладу). Мета гри: дати можливість дитини випробувати на собі якомога більше соціальних ролей (професій).

Сутність гри полягає в тому, що вихователь у групі організовує екскурсію у крамницю. Педагог розповідає, що в магазині є продавці та покупці, касири, та розкриває дітям головні ознаки кожної ролі. Потім пропонує дітям пограти у гру.

Висновки. Отже, аналізуючи наукові роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників, ми дійшли до висновку, що сюжетно-рольова гра має соціальну спрямованість і може ефективно впливати на процес соціалізації дошкільника. А поступове та систематичне використання сюжетно-рольової гри соціальної спрямованості слугуватиме ефективному становленню особистості дошкільника в дошкільних навчальних закладах.

Список літератури:

1. Арсентьева В. П. Игра – ведущий вид деятельности в дошкольном детстве: учебное пособие. – М.: ФОРУМ, 2008. 144 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). Дошкільне виховання. 2012. № 7. С. 4-19.
3. Гра дошкільника: теорія і практика. Дайджест 5 / Упор. Г. І. Григоренко. Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2007. 196 с.
4. Дитина – педагог: сучасний погляд. Психолого-педагогічні та соціальні аспекти сучасної дошкільної та початкової освіти: колективна монографія / авт. кол.: О. П. Амацьєва, Г. В. Беленька, Н. В. Гавриш, В. В. Докучаєва, Н. О. Курило, С. М. Курінна та ін.; заг. ред. В. В. Докучаєва. Держ. закл. «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 492 с.
5. Лисенко Н. В. Н. Р. Кирста. Педагогіка українського дошкільця: У 3-х частинах. – Ч. 2: [Навч. посіб.] – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 360 с.
6. Mead G. H. The social psychology: Selected writings. – Chicago: Univ. of Chicago Press, 1956, 298 p.
7. Москаленко В. В. Соціалізація личности. – К.: Вища шк., 1986. – 200 с.
8. Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року: указ № 344/2013 від 25.06.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
9. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: навчально-методичний посібник / За ред. Г. С. Тарасенко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 320 с.
10. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – Избр. психол. труды. – М., 1969, с. 55-230.
11. Фрейд З. О психоанализе. – М., 1911. – 67 с.
12. Шибутани Т. Социальная психология. – М., 1969. – 543 с.
13. Schwartzman H. V. Transformations: The anthropology of children's play. – N. Y., L.: Plenum Press, 1978, – 380 p.
14. Эльконин Д. Б. Психология игры. Москва: Просвещение, 1978. 308 с.

Куринная С.Н., Любчак В.А.

Государственное высшее учебное заведение

«Донбасский государственный педагогический университет»

РОЛЬ ИГРЫ В СОЦИАЛЬНОМ СТАНОВЛЕНИИ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье представлен теоретический анализ процесса игры в социальном становлении личности дошкольника. Раскрыты теоретические аспекты игры как средства социализации ребенка дошкольного возраста. Определены виды детской игры социальной направленности. Обосновано роль сюжетно-ролевой игры в процессе социального становления личности. Сюжетно-ролевую игру представлено как активную форму поведения дошкольника, имеющую социализационный эффект, и зависит от мировоззрения ребенка.

Ключевые слова: социализация, социальное становление личности ребенка, игра, сюжетно-ролевая игра, ребенок дошкольного возраста.

Kurinna S.N., Lyubchak V.A.

State Higher Educational Institution

«Donbas State Teachers' Training University»

ROLE OF THE GAME IN THE SOCIAL FORMATION PERSONALITY CHILD OF PRESCHOOL AGE

Summary

The article presents a theoretical analysis of the game process in the social formation personality child of preschool age. The theoretical aspects of the game as a means of socializing a child of preschool age are revealed. The children's game of social orientation has been identified. The role of the story-role game in the process of social formation of the personality is substantiated. The story-role play is presented as an active form of preschooler's behavior, having a socializing effect, and depends on the child's outlook.

Keywords: socialization, social formation of the personality child, game, story-role play, child of preschool age.